

Ornament i identitet: Oblikovanje tradicije na primjeru nošnje *Hrvatice*

- U tekstu je prikazan način stvaranja i oblikovanja identiteta na području Hrvatske Posavine te Dubrovčaka Lijevoaga i Topolja na primjeru nošnje *Hrvatice*. Taj se tip svečane ženske nošnje za djevojke i mlade žene formirao u drugoj polovici 19. stoljeća. Između dvaju svjetskih ratova izlazi iz svakodnevne uporabe te pod utjecajem Seljačke sloge nastavlja postojati kao reprezentativna odjeća za nacionalne, regionalne i crkvene prigode. Oko Drugoga svjetskog rata počinje se ukrašavati motivom, koji je zajedno s nazivom preuzet s naslovnice ženskoga časopisa "Hrvatica" iz 1940. Premda je motiv prenesen s brezovičke nošnje, gdje nije zabilježen njegov sadašnji naziv ni uloga osim estetske, rekontekstualizacijom u posavsku nošnju on dobiva identitetsko značenje koje se tijekom vremena povezivalo s aktualnim društveno-političkim kontekstom. Odnos prema nošnji *Hrvatici* u Hrvatskoj Posavini te Dubrovčaku Ljevom i Topolju vrlo je emotivan i povezan sa snažnim osjećajem identiteta.

Ključne riječi: narodna nošnja *Hrvatica*, Seljačka sloga, časopis *Hrvatica*, vezovi, identitet

***HRVATICA* I NEMATERIJALNA KULTURNA BAŠTINA**

Na poziv mr. sc. Zorana Čiče, višega stručnog savjetnika u Konzervatorskom odjelu za zaštitu etnološke baštine Ministarstva kulture i medija RH u Zagrebu, otišla sam u proljeće 2021. u Dubrovčak Lijevi kako bih se upoznala s problematikom vezanom uz narodnu nošnju zvanu *Hrvatica* te pomogla u njezinoj valorizaciji, radi sastavljanja prijedloga za uvrštavanje te nošnje u Registar kulturnih dobara RH. Zahtjev za pomoć uputio je Marko Klak,¹ tehničar u Muzeju Ivanić Grada, a ujedno tajnik, voditelj i ko-

1 Zahvaljujem Marku Klaku na suradnji i pomoći u ostvarenju ovoga istraživanja. Osobita hvala za ustupljene fotografije.

reograf Kulturno-umjetničkoga društva “Posavec” Dubrovčak Lijevi – Topolje. Njegova je želja bila zaštititi motiv/uzorak po kojemu ta nošnja nosi naziv. Prema iznesenom objašnjenju, nošnja je dobila naziv *Hrvatica* zbog motiva ukrasa, koji podsjeća na hrvatski grb.

Prema uvriježenim etnološkim karakterizacijama posavske nošnje (Gušić 1955.; Radauš-Ribarić 1975.), *Hrvatica* predstavlja tip svečane ženske nošnje za djevojke i mlade žene s konca 19. st. Sastoji se od nekoliko temeljnih dijelova: suknje *rubache*, pregače (*zaslena*, *zastora*, *fertuna*), oplečka (*joplečje*, *opleče*) i podsuknje *podrubaček*. Platno za izradu nošnje na tkalačkome je stanu, *razboju*, istkano lanenom niti, dok je geometrijski ukras s motivom romba i trokuta izveden tkalačkom tehnikom prebora na iglu (tzv. *naopački prebor*) ili *prebirano* pomoću crvenoga pamuka *pisma*. Preko oplečka nosi se prsluk (*lajbek*), a oko struka i na prsima crvene vrpce *pantleki*. Oko vrata uz nošnju pristaju *sekanci* i crveni koralji. Udane su žene u tome kraju glavu prekrivale kapom koja se naziva *halbica* ili *albica*² (Facebook stranica folklornoga društva “Posavec” iz Dubrovčaka Lijevo). Ako je suditi prema fotografijama KUD-a “Posavec”, danas je *Hrvatica* nošnja u kojoj se njezini članovi najviše pojavljuju na nastupima, a prema iskazu Marka Klaka i najomiljenija među vrstama nošnji koje su se tijekom vremena koristile u različitim prilikama u tome kraju (Sl. 1.). Već iz naziva KUD “Posavec” jasno je da se njime ističe pripadnost tome regionalnom identitetu.³

Marko Klak je u razgovoru spomenuo da ima starijih i možda ljepših nošnji, ali da upravo *Hrvaticu* smatra vrijednom zaštite zbog naziva za motiv ukrasa, koji po njegovu mišljenju najbolje ističe identitet zajednice. Osim toga, prema njegovim saznanjima, ta se nošnja javlja još jedino u području župe Martinske Vesi, koja geografski pripada sisačkoj Gornjoj Posavini. Prema fotografijama iz obiteljskoga albuma Janice Vuga rođ. Šubek i Milke Klak rođ. Mladenović u *Hrvatici*, zaključio je, da je nošnja pod tim imenom bila poznata u 1940-im godinama. (Sl. 2., Sl. 2a)

Poslije Prvoga svjetskog rata dolazi do naglih promjena u odijevanju seoskih zajednica. U to se doba za izradu odjeće već počinju koristiti materijali industrijske proizvodnje. Muškarci su svoju nošnju napustili već početkom 20. st. Pojavljivanje starijega tipa nošnje ovoga kraja u vremenu pred Drugi svjetski rat odmah je upućivalo na vezu s nastojanjima Seljačke sloge, da se za folklorne nastupe koristi taj tip odjeće. Dok je način izrade i forma ove nošnje bila u skladu s poznatim obrascima odijevanja na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, motiv i naziv *Hrvatica* trebalo je dodatno istražiti.

KUD “Posavec” posjeduje vrlo vrijednu i veliku zbirku ženskih nošnji koje datiraju od konca 19. st. do danas, međutim, utvrđeno je da se motiv *Hrvaticice* ne pojavljuje na starijoj građi, što naravno ne mora značiti da se nije koristio, već da nije sačuvan na sabranom materijalu. Poznata je činjenica, koju potvrđuje i građa s terenskih istraživanja pohranjena u Dokumentaciji EMZ, da se nošnja u vrijeme svakodnevn

2 Ta se kapa smatra pokrivalom žena u selima oko Dubrovčaka Lijevo, Posavskih Brega, Oborova te u Moslavini oko Kloštra Ivanića. Lokalne su razlike bile vidljive u načinu ukrašavanja kape i vezanja mašne. Za Posavinu je karakteristična kapa zvana *poculica*.

3 Administrativno gledajući Dubrovčak Lijevi nalazi se u sastavu Ivanić Grada koji pripada Zagrebačkoj županiji.

uporabe nazivala po tehnici izrade ukrasa ili materijala kojim je ukras izveden. Moglo se pretpostaviti da je nošnja s tim ukrasnim motivom u ranijim vremenima naprosto bila poznata po nazivu za tkalačku tehniku *prebirana* ili vrstu materijala korištenoga za ukras *pisanina*. Zato je bilo važno utvrditi otkada se naziv *Hrvatica* koristi i zašto.

Djelomičan odgovor na to pitanje brzo se nametnuo kad nam je Marko Klak pokazao časopis "Hrvaticu" na čijoj se naslovnici nalazio upravo taj uzorak. Odmah smo se složili da je naziv ukrasa vjerojatno preuzet od naziva časopisa. "Hrvatica: časopis za ženu i dom" izlazio je u Zagrebu od 1939. do 1941. godine (Sl. 3.). Pokrenula ga je i uređivala prva hrvatska profesionalna novinarka – Marija Jurić Zagorka. U časopisu, nažalost, nigdje nismo mogli pronaći podatak otkuda potječe motiv uzet za naslovnicu pa je to otvorilo dodatna pitanja. Potječe li uzorak uopće iz Posavine te ako nije posavski, čiji bi mogao biti? U tome je smjeru krenulo moje istraživanje.

Već poslije prvoga posjeta Dubrovčaku Lijevom i konzultacija s nekim članovima Povjerenstva za nematerijalnu kulturnu baštinu, dobili smo mišljenje da se uzorak /motiv/ ornament ne može zaštititi te da sama tehnika izrade *Hrvatice* nije tako osobita da bi pojedinačno bila zaštićena, već se predlaže podnošenje prijavnice za zaštitu vještine tkanja na širem području Posavine i Moslavine, tako da se popišu svi nositelji, dakle sve osobe koje se još bave tkanjem.⁴ Predloženo je također da se zbirka popiše i podnese zahtjev o donošenju rješenja o njezinoj zaštiti. Premda je prvotni plan propao, mene je i dalje zanimalo od kuda potječe uzorak s nošnje *Hrvatice*?

NOŠNJA HRVATICA U ETNOGRAFSKIM IZVORIMA

Prvi sam put čula za nošnju *Hrvaticu* za vrijeme terenskoga istraživanja u selima župe Martinska Ves koncem 1980-ih, kad sam na tom području prikupljala podatke o odijevanju za potrebe izrade magistarskoga rada pod nazivom "Funkcije narodne nošnje Hrvatske Posavine". Tom sam prilikom zapisala: "Nošnja ukrašena geometrijskim motivima u obliku trokuta, koji su postavljeni tako da zatvaraju četvrtaste prostore, dobila je naziv "Hrvatica". U ranijoj građi nikad nisam naišla na taj podatak. Možda

4 UNESCO ovako definira nematerijalnu baštinu: "Nematerijalna kulturna baština je: Tradicionalna, suvremena i živa: nematerijalna kulturna baština ne predstavlja samo tradicije prošlosti nego i suvremene ruralne i urbane prakse u kojima sudjeluju različite kulturne skupine. Inkluzivna: možemo dijeliti izraze nematerijalne kulturne baštine koji su slični onima koje drugi prakticiraju. Bilo da je riječ o izrazima nematerijalne kulturne baštine iz susjednog sela, iz grada na suprotnoj strani svijeta ili su ih usvojili ljudi koji su migrirali i naselili se u nekoj drugoj regiji, sve su to izrazi nematerijalne kulturne baštine: preneseni su s jedne generacije na drugu, razvili su se pod utjecajem njihova okruženja i doprinose našem osjećaju identiteta i kontinuiteta, dajući nam poveznicu koja spaja našu prošlost, sadašnjost i budućnost. Nematerijalna kulturna baština ne daje povoda pitanjima jesu li ili ne određene prakse specifične za neku kulturu. Doprinosi društvenoj koheziji, potičući osjećaj identiteta i odgovornosti koji pojedincima pomaže da se osjećaju dijelom jedne ili više zajednica kao i društva u cjelini. Reprezentativna: nematerijalna kulturna baština nije vrijedna samo kao kulturno dobro, u usporedbi s drugima, zbog svoje ekskluzivnosti i iznimne vrijednosti. Ona se održava na svojoj osnovi u zajednicama i ovisi o onima čije se poznavanje tradicija, vještina i običaja prenosi na ostale u njoj, iz generacije u generaciju, ili na druge zajednice. Ukorištena u zajednici: nematerijalna kulturna baština može biti baština samo ako je kao takvu priznaju zajednice, skupine ili pojedinci koji ju stvaraju, održavaju i prenose – bez njihova priznanja nitko drugi ne može umjesto njih odlučiti je li određeni kulturni izraz ili praksa njihova baština." Vidi: <https://ich.unesco.org/en/what-is-intangible-heritage-00003>.

se za taj motiv i ranije koristio naziv “Hrvatica”, jer po mišljenju kazivača podsjeća na šahovnicu, ali 1971. godine taj je ukras bio naročito omiljen i istican.” (Brenko 1996: 81)

Za istraživanje načina odijevanja i ukrašavanja bila sam izabrala župu Martinska Ves iz nekoliko razloga koji su se pokazali značajnim i za ovo istraživanje pa ću ih istaknuti. Jedan od njih svakako je taj što je navedeno područje dio širega panonskog područja čije etnografske karakteristike istražujem obavljajući posao kustosice za tekstil središnje Hrvatske u Etnografskom muzeju u Zagrebu, što mi omogućuje komparativni uvid u ovu vrstu materijala.

Drugo, Kata Jajničerova (1876. – 1953.) napisala je po uputama brata Antuna Radića monografiju o Trebarjevu. Jedan dio njezina rukopisa objavljen je u “Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena”, sv. III i IV, a ostatak je pohranjen u arhivu Etnološkoga zavoda HAZU.⁵ Taj vrijedan materijal s prijelaza stoljeća pruža podatke za praćenje kontinuiteta, diskontinuiteta i promjena funkcija nošnji toga kraja.

Potkraj 19. stoljeća nošnja postaje nacionalni simbol. Zahvaljujući interesu za predmete narodne umjetnosti, Salamon Berger (1858. – 1924.), kolekcionar, trgovac, industrijalac i prvi ravnatelj Etnografskoga muzeja u Zagrebu, pokrenuo je projekt za izradu tkanina tradicijskim tkalačkim tehnikama u okviru kućnih industrija, i to naročito na području Hrvatske Posavine. Ta je aktivnost u doba kad se tradicijski način izrade platna počeo napuštati produžila trajanje ove narodne vještine.

Etnografski muzej u Zagrebu osnovan je 1919. godine. Od samih početaka djelovanja upravo je narodna nošnja bila predmet brojnih istraživanja i sakupljačkih akcija koje su ostvarili različiti muzejski stručnjaci, tako da u fondusu i Dokumentaciji EMZ postoje relevantni prilozi vezani uz temu, koji mogu pomoći u rasvjetljivanju pitanja vezanih uz nošnju *Hrvaticu*.

Još je jedan moment iz novije povijesti odigrao važnu ulogu u oživljavanju već skoro zamrle tkalačke vještine i usko vezanoga uz nju, kreiranja identiteta. Povodom proslave 100. godišnjice rođenja Stjepana Radića 1971. u Trebarjevu i okolnim selima obnovljena je izrada narodnih nošnji. Tom je prilikom izrađeno 85 kompleta među kojima i nošnje *Hrvatice*.

Osim toga, u Trebarjevu je 1921. godine utemeljeno folklorno društvo, ogranak Seljačke sloge. Kroz rad društva stvarala se i oblikovala slika o posebnosti kulturnoga identiteta toga kraja. Od 1986. godine u selu Martinska Ves postoji folklorno društvo koje gostuje i nastupa na mnogobrojnim smotrama u zemlji i svijetu i za čije se potrebe također izrađuju nošnje. KUD “Posavec” Topolje osnovano je 1972. godine⁶ i danas posjeduje vrlo vrijednu zbirku narodnih nošnji svoga kraja.

5 “Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena” redovito izlazi od 1896., a Antun Radić 1897. postaje njegovim urednikom te objavljuje “Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu”.

6 U selu je najprije djelovala omladinska folklorna sekcija, koja je 1972. registrirana kao KUD “Posavec” Topolje, a poslije Kulturno umjetničko društvo “Posavec” Dubrovčak Lijevi – Topolje, budući da se radi o dvama susjednim selima. <http://selo.hr/kud-posavec/> (pristup 17. rujna 2021.).

Vlastita terenska istraživanja pomogla su mi u daljnjem praćenju promjena funkcija te nošnje, osobito onih vezanih uz folklorne nastupe i reprezentaciju. Također, možemo pretpostaviti, da su se transformacije odijevanja zabilježene u selima župe Martinska Ves odvijale i na području Dubrovčaka Lijevo i Topolja. Postojale su vjerojatno lokalne osobitosti, ali ovdje je riječ o tendencijama.

Tradicijski izrađeni tekstil i odjeća u Posavini imaju različita značenja koja variraju prema prilikama u kojima su se koristili u prošlosti i kako se koriste danas. Suvremena je izrada i uporaba takva tekstila usko povezana s nacionalnim vrijednostima, ona otkriva politička i vjerska uvjerenja, društveni sloj, kao i etničku i kulturnu pripadnost. Narodna je nošnja tijekom hrvatske povijesti često bila instrumentalizirana u političke svrhe, osobito kroz djelovanje Seljačke sloge kojoj je usmjerenost davala Hrvatska seljačka stranka (Sremac 1987.; Brenko 1994.; Bonifačić 1995/1996: 161-179; Leček i Petrović Leš 2010.), no slične pojave zabilježene su tijekom socijalističkoga razdoblja, a prisutne su i danas. Umijeće tkanja čvrsto se povezuje s tradicijskom kulturom pa zato tako izrađena odjeća izražava kontinuitet između prošlosti i sadašnjosti te ima istaknutu ulogu u stvaranju suvremenoga nacionalnog identiteta.

Jedno od najznačajnijih vanjskih obilježja pripadnosti, kao i iskazivanja jedinstva i zajedništva zajednice ili društvenoga sloja, svakako je odjeća i to ona koja ima fiksirane oblike i način nošenja. Nošnja predstavlja prikladan društveni simbol koji ističe posebnost pojedine zajednice prema drugima i ujedno ukazuju na osobine te zajednice. Odjeću nije moguće razumjeti izvan konteksta sveukupne strukture života, jer njezini specifični oblici nastaju u sklopu društvenih i ekonomskih prilika kao i u odnosu na estetska, moralna, nacionalna i religijska shvaćanja (Bogatyrev 1971: 94), te na taj način odjeća postaje jedan od mogućih posrednika kroz koji zajednica izražava svoj vrijednosni sustav. Odjeća, kao komunikacijski fenomen, zrcali neke od temeljnih principa na kojima počiva dotična zajednica.

Kulturni fenomeni sadrže u sebi dva različita svojstva, ekspresivno i instrumentalno. Utvrđivanje ekspresivne razine nekoga kulturnog fenomena omogućava nam otkrivanje i njegove funkcije. Na primjer, odjeća izrađena od određenoga materijala i ukrašena određenom tehnikom može nam govoriti o ekonomskim prilikama vlasnika i imati funkciju obilježavanja pripadnosti pojedinom društvenom sloju, pa time na vidljiv način potvrđuje i održava socijalnu diferencijaciju zajednice. Stoga je, dakle, u samoj ekspresivnosti sadržana i njezina funkcionalnost (Prošić-Dvornić 2010: 261). Značenje i funkcija pojedinih elemenata odjeće mijenjaju se tijekom vremena i imaju različito značenje za pojedine društvene slojeve (Brenko 1996: 78-83; Bušić 2016: 116-120).

U potrazi za podrijetlom nošnje *Hrvatice* još sam jednom pregledala relevantne podatke kojima raspolazem. U monografiji o Trebarjevu, koju je napisala Kata Jajnčerova potkraj 19. i početkom 20. st., nigdje se ne spominje *Hrvatica*, a nema je ni na objavljenim fotografijama u Zbornicima za narodni život i običaje. U Monografiji se spominju osnovni dijelovi ženske nošnje: *jopleče*, *rubaća*, *podoblaček*, *švabica* i *zaslen*, kao i tehnike ukrasa i materijala *prebirano* i *pisano*. Dakle, upravo onako kako su dijelovi *Hrvatice* nabrojani u opisu na mrežnim stranicama KUD-a Posavec.

Razlika između svakodnevne i svečane odjeće u župi Martinska Ves s konca 19. st. u samoj formi zapravo ne postoji. Islužena svečana odjeća poslije se nosi svakodnevno. Razlike postoje s obzirom na dob, društveni i imovinski status, vremenske prilike i prigodu. Katkad razlika u materijalu ukazuje na blagdanski karakter odjeće. Svečanija je odjeća malo bolja varijanta svakodnevne, a svečani karakter daju joj dodatni elementi poput nakita, obuće i sl. Ovdje nećemo ulaziti u dublju analizu odjeće koja se spominje u Monografiji. Za istraživanje nam je bitno utvrditi da je tkana odjeća, ukrašena *pismom* kakvu su nosile djevojke i mlade žene, bila u svakodnevnoj uporabi koncem 19. st. (Sl. 4.).

“Po saki dan dekla v rubače sagdašne. Ka je bolšega i bogatešega roda, i hoče si sama delati i skrbeti, ta si prebere za saki den i zavučí rubače s punešim vutkem i na male prebere, onda je saki den doma v pisane rubače, i zaslenu i švabice, ili v pisane rukave, i v pisanem podoblačke...” (Jajnčeroва 1898: 131).

“Za prostu nedelu, kad ide k meše, si obleče ili prostu, ili pisanu rubaču domaču, i pisani zaslen z vunú; dekoja ide v same glave prez rubca, a dekoja v rubce i kvaruže (ki ji nema, ta si je posudi -), prež nih baš, dok je mlada, ne hodi k meše...” (Ibid.: 135).

Ivan Cvetković-Cevек i Ivan Radić-Tomin pokušali su po uzoru na Katu Jajnčerovu napisati nastavak monografije o Trebarjevu. Njihovi zapisi objavljeni su u knjizi “Radićevo Trebarjevo, povijest / život / običaji” iz 1995. godine. Zapisi Ivana Radića-Tomina odnose se na razdoblje do 1941. godine i najvećim dijelom opisuju samu obitelj Radić. Etnografski materijal koji iznosi Ivan Cvetković-Cevек, odnosi se na razdoblje od 1900. do 1980. U njihovim zapisima odjeća i odijevanje nisu zasebno obrađena tema. Na mjestima gdje je riječ o odjeći, prikazi su vrlo općeniti i govore samo o tendenciji pojedinih stilova oblačenja. O samoj odjeći više saznajemo preko opisa događaja značajnih za Trebarjevo, kao na primjer, podizanja spomenika braći Radić ili proslave stogodišnjice rođenja Stjepana Radića. Obojica autora s nostalgijom pišu o vremenima kada se nošnja nosila svakodnevno, s time da Ivan Radić-Tomin žali za nošnjom iz 19. stoljeća, koja još nije nagrđena “tvorničkim krpama” (Radić-Tomin 1995: 3), a Ivan Cvetković-Cevек pak misli da je ta nošnja s vremenom postajala sve ljepša i ljepša i da je sredinom 20. st. postala najljepša, baš prije izlaska iz svakodnevne uporabe (Cvetković-Cevек 1995: 108). No, nijedan od njih ne spominje nošnju *Hrvaticu*. Njihovi su opisi značajni, jer pokazuju kako se nošnja s vremenom mijenjala. Za razliku od njihovih tekstova, u Monografiji Kate Jajnčerove nigdje ne nailazimo na nostalgiju za starim ili osudu novih stilova koje opisuje. Istina, u doba o kojem piše Jajnčeroва još se ne osjećaju tako izraziti utjecaji modernizacije.

U prvom razdoblju postojanja Muzeja rad na terenu odvijao se na tri načina: 1. rad na terenu isključivo radi otkupa etnografske građe; 2. rad na terenu radi prikupljanja podataka o nekoj temi; 3. ekipni terenski rad u kojem su monografski obrađena pojedina naselja. Istraživanje Martinske Vesi u kolovozu 1931. godine bilo je prvenstveno organizirano s ciljem otkupa. Ipak je izvještaj o boravku kustosa Muzeja objavljen u časopisu “Narodna starina” br. 10. iz 1931. godine. Tekst je objavljen pod naslovom “Martinska Ves” (s 26 slika), a potpisao ga je Božidar Širola. Uz Širolu na terenu je

boravio i Vladimir Tkalčić koji je tom prilikom fotografski zabilježio trenutke iz svakidašnjega života. Te fotografije predstavljaju vrlo vrijedan materijal za utvrđivanje formalnih promjena, koje su se dogodile s odjećom od vremena koje je zabilježila Kata Jajnčerova, ali se ni tamo ne spominje ni nošnja ni motiv *Hrvatica*.

“Narodna se nošnja – naročito ženska – u Martinskoj Vesi lijepo sačuvala. A i u ženskoj se nošnji već počima zapažati nazadovanje. U jednu ruku počele su i seljakinje šivati odijela iz kupljenog latka, a vašarski im trgovci, a i trgovčići u okolišnim gradovima nuđaju jeftinije bojene latke, koji čudno kontrastiraju kraj živog šarenila vezene haljine, koja je još sačuvala stari kroj, ali se u ornamentici već mijenja. Šare od cvijeća postaju sve veće i izrađuju se pomoću kupljene svile i vune. Posebna je crtačica, vješta i okretna, koja djevojkama i ženama crta na platno ukrase, što ih one kasnije vezu. Zovu je Rominka” (Širola 1931: 126).

Muzejski stručnjaci boravili su u Martinskoj Vesi baš u doba kada se močila konoplja. Na fotografijama je prikazana žena srednje dobi, kako stupanjem tlači konoplju (inv. br. 1965). Njezina radna odjeća sastoji se od *švabice* ili bluze bijele boje, sašivene od kupovnog materijala te suknje koju prekriva pregača također od kupovnog platna. Na glavi ima rubac svezan pod bradu. Sljedeća fotografija prikazuje ženu starije dobi. Ispod fotografije piše “Mara Dinčerova namata s vitla klupko” (inv. br. 1966). U bilješci je napomena, da nijedan dio njezine odjeće nije izrađen od domaćega platna. Po tim se fotografijama može zaključiti kako se lanena odjeća ukrašena tkalačkim tehnikama u to doba više nije nosila svakodnevno te da je radna odjeća, premda izrađena od kupovnog materijala, ipak zadržala neke tradicijske karakteristike, odnosno kroj ili formu.

Velik broj fotografija koje su snimljene prilikom boravka na terenu 1931. godine ne pružaju stvarnu sliku o odjeći toga vremena. Komentari uz fotografije objašnjavaju da je većina slika nastala poslije nagovora stručnjaka da seljani obuku određeni odjevni predmet ili nošnju, jer se mladići i djevojke nisu željeli slikati u starinskoj odjeći! (Sl. 5.)

U svečanoj odjeći također je došlo do promjena. Na poledini fotografije na kojoj su četiri mlade žene piše da su jedva pristale skinuti rupce, jer u novije vrijeme udane žene *populice* prekrivaju kupovnim rupcima, a ne starinskim *pečama*.

Između Prvoga i Drugoga svjetskog rata u odijevanju seoskih zajednica sve se više očituje rastući utjecaj modernizacije i s njome povezanih urbanih vrijednosti. U tom vremenu možemo u ženskoj nošnji uočiti relativno slabljenje utjecaja tradicije, vidljivo u prihvaćanju pojedinih dijelova odjeće karakterističnih za gradski, zapadnoeuropski tip odijevanja. Bluzna umjesto *jopleča* i *švabice*, rubac umjesto *peče*, cipele umjesto opanaka. U ekonomskom pogledu u selu se osjeća velika razlika između siromašnijih i bogatijih pripadnika zajednice. U domeni same izrade nošnje naglašena je sve veća specijalizacija (seoske švelje, *spisalje*), kupovina gotovih materijala i proizvoda, korištenje šivaćega stroja za ukras u tehnikama bijeloga veza. Tkane ukrase zamjenjuju vezeni, a biljni ornament potiskuje geometrijski (Brenko 1996: 75-76). Osim toga, u ženskom su tisku tada redovito izlazili prilozi s nacrtima za izradu ručnoga rada vezilačkim tehnikama, što je zasigurno imalo utjecaja i na likovni ukus seljačkih žena.

Paralelno s navedenim promjenama postoji potreba da se poboljša i unaprijedi tadašnji način života, a istovremeno zadrže starinske vrijednosti. Tu je važno istaknuti ulogu koju je na nošnju ostavilo djelovanje Seljačke sloge. Njezine aktivnosti u selima u razdoblju između dvaju svjetskih ratova s različitih su aspekata obrađene u hrvatskoj etnološkoj literaturi. Kratko ću iznijeti već poznate činjenice, koje mi se čine značajne za daljnje razmatranje promjena u kulturi odijevanja Hrvatske Posavine, jer su one, po mom sudu, utjecale na nastanak *Hrvatice*.

NOŠNJA I SELJAČKA SLOGA

“Ideje koje su promicale HSS i Seljačka sloga imale su istodobno modernizacijski i tradicijski značaj. ...Širok raspon djelatnosti Seljačke sloge potvrđuje ovu tezu. Naime, njezino djelovanje možemo podijeliti na prosvjetno, kojem je cilj bio pomoći seljaku da stekne moderna znanja (opismenjivanje, osnivanje knjižnica i čitaonica, stručna predavanja i sl.), i kulturno, koje je trebalo jamčiti očuvanje nacionalnog identiteta (smotre izvornog narodnog stvaralaštva, seljačka književnost)” (Leček 2009: 565).

U prvim je desetljećima 20. st. Seljačka sloga pokrenula niz aktivnosti za očuvanje narodne kulture u čistome obliku. Strani i modni utjecaji smatrani su u to doba velikim društvenim, moralnim i ekonomskim problemom. U jačanju i stvaranju kulturnoga identiteta vrlo je važno bilo sudjelovanje na smotrama seljačkoga stvaralaštva, koje je obuhvaćalo u prvom redu predstavljanje nošnji, pjesama i plesova, običaja i sl. Za smotru održanu 1929. godine bilo je propisano da svi zborovi pjevaju u svečanim nošnjama svoga kraja, a ukoliko se takva nošnja više nije mogla naći, trebalo ju je rekonstruirati prema sjećanju najstarijih ljudi u selu. Od tada na smotrama sjede dvije vrste “porota”. Jedna koja ocjenjuje umjetnički domet pojedinoga zbora i posebna “folkloristička porota”, koja odlučuje o čistoći narodne nošnje i starinskome načinu pjevanja, pri čemu je veći naglasak na nošnji nego pjesmi. Nakon smotre 1935. godine sastala se posebna “porota” u kojoj su, među ostalima, bili i etnolozi Milovan Gavazzi i Branimir Bratanić. Tada je donesena odluka da će se na smotrama prezentirati isključivo autentični oblici folklor (Sremac 1978: 101-102).

U ediciji “Mala knjižnica Seljačke sloge”, čiji je osnivač, izdavač i urednik Rudolf Herceg, u članku “Idejno čistište hrvatskog i razsadište svjetskog seljačkog pokreta” Herceg objašnjava razliku između pojmova “seljačka kultura” i “kultura sela”.

“Seljačka kultura' je skup svega onoga, što su seljaci kroz tisuće godina učinili i još uvijek čine, da im život bude lakši i ljepši, a u 'kulturu sela' spada sve ono, što su stručnjaci učinili i sveudilj čine za kulturni napredak sela... Isto tako ne spada u seljačku kulturu ona nošnja — bila liepa ili priprosta — koju nose seljaci, a izrađena je u tvornici, nego samo ona, koju su od prve niti do zadnjega nakita izradile seljačke ruke prema ukusu, što smo ga nasliedili od djedova.” (Herceg 1940: 10-11)

Cvetković-Cevak piše o ogranku Seljačke sloge u Trebarjevu koji postoji od 1921. pa kaže:

“Ja sam član toga društva još od godine 1935. Potle one izboruv društve je delovale jake, bile je aktivne. Održavale su se predstave, obnovila se je narodna nošna. Dobro-

tvor društva sin ovoga sela dr. Dragutin Klepac kupil nam je nove tambure (Farkašov štim). Prikazivali sme v Zagrebu u Glazbenom zavodu Posavsku svadbu nar. običaje 10. veljače 1937. potle drugi put v malem kazališće. Ne bile radija ni TV pak su naše priredbe bile navek dobre posećene. Imali smo i pevačke društve. Išli sme i na smotre Selj. Sloge, općinske, kotarske i v Zagreb, još pre rata, a i potle rata, dva tri pute, nastupili sme u Hrvatskom narodnom kazališću. Selj. prosv. doma nisme imali pak su se te priredbe održavale po selskej izaj šupaj štagle i vane na dvorišće. Na jenu takvu predstavu došel je i prof Vinko Žganec, a kad smo po romanu A. Šenoe davali igrokaz Matija Gubec došel je nama i glumec Freudenreich i čudil se kak je lepe prikazane” (Cvetković-Cevak 1995: 105).

Svijest o posebnosti folkloru župe Martinska Ves u širim okvirima rasla je unutar seoske zajednice s potvrđama koje su dobivali za svoje nastupe iz “vanjskoga” svijeta. Nastupima na smotrama željelo se izboriti priznanje posebnosti i vrijednosti seoske zajednice u očima drugih. Ti koji su bili organizatori ujedno su i nametali svoje vrijednosne sudove o načinu prezentacije. Zato Cvetković-Cevak s velikim ponosom ističe kako su se Žganec i Freudenreich divili njihovim pjesmama i kazališnim predstavama. To što je njihov identitet bio pozitivno vrednovan imalo je utjecaja i na intenziviranje osjećaja pripadnosti zajednici i tradicijskom seljačkom životu iz predindustrijskoga doba.

“Drugi značajniji događaj bila je gradna i otkriće Spomenika br. Radića u Trebarjevu na spomen sela vu kem se rodil. Delal je to HSS baš pred njihovom rodnim izom... Popeval je domaći zbor ogranka Selj. Sloge. Spomenik je otkril dr. Vladimir Maček govoreći ‘Otkrivam na vječna vremena ovaj spomenik dvaju najvećih velikana što ih je hrvatska majka rodila...’ Hrvatske društve i narod zapopevali su Lepa naša domovino... Pri Mikoviću na dvorišće bil je banket za pozvanu gospodu ka se nesu baš lepe ponašala. I zabava na tere sme mi svirali v narodne nošnoj... Potle su čudaj putuv k Spomeniku dohađale i grupe i pojedinci za se stran donašali i vence i cvetje, naročito zagrebačke škole. Par let potem na Radićev rođendan, bila je proslava. Meša pred spomenikom kakti prošćenje za tem zabava i veselje ko bi potrajale celu noć i do jutra. Ima još žive žen i ludi ki su krasno slovili – recitrali pesmice o Radiće, o domovine o bane Jelačiće i druge... Tak je to trajale se do rata.” (Cvetković-Cevak 1995: 105-106)

Jačanju osjećaja lokalnoga i nacionalnoga identiteta doprinosila je činjenica da su braća Radić rodnom upravo iz njihove župe. Redovite proslave Radićeva rođendana na koje su dolazili političari, predstavnici ogranka Seljačke sloge iz različitih regija, poznate ličnosti iz tadašnje kulturne javnosti, škola, doprinosili su njihovom ugledu u “vanjskom” svijetu. Te proslave također su potakle održavanje, a možda i oživljavanje zamrlih elemenata. Mobiliziranje lokalnih, regionalnih i nacionalnih emocija vezanih uz nošnju možemo pratiti na razvoju semiotičkih funkcija folklorizma.⁷ Dok se tradicija mijenja polagano i tek sa stanovitim zakašnjenjem slijedi gospodarske i

7 Šezdesetih su godina 20. stoljeća njemački etnolozi Moser i Bausinger uveli pojmove “folklor” i “folklorizam” te upozorili na njihove različite funkcije i interakcije. Prelaskom predmeta iz svakodnevnog uporabe u “drugu egzistenciju” oni postaju sredstvo za izražavanje odnosa zajednice prema globalnom društvu. Mnoge lokalne zajednice dokazuju svoju posebnost stvaranjem vlastitoga identiteta koji se često temelji na revalorizaciji vrednota iz predindustrijskoga vremena.

društveno-političke promjene u seoskim zajednicama, funkcije folklorizma odgovaraju idejno-političkim tendencijama danoga perioda u razvoju društva (usp. Beneš 1982: 136; Povrzanović 1998.).⁸

Pod utjecajem modernizacijskih procesa nošnja, koja se svakodnevno nosila u razdoblju između Prvoga i Drugoga svjetskog rata, doživljava niz transformacija i sve se više počinje napuštati. S druge strane, pod utjecajem Seljačke sloge održava se i obnavlja stariji tip nošnje koji se koristi za nastupe i svečane prigode nacionalnoga, regionalnoga, lokalnoga i vjerskoga karaktera. Ta je nošnja zadržala tradicijsku formu, dok struktura njezinih funkcija odgovara idejno-političkom trenutku. Kod odjeće koja se svakodnevno nosi uz praktičnu i zaštitnu funkciju dominantne su funkcije iskazivanja imovinskoga stanja, društvena, statusna, dobna, rodna, estetska i dr. Kod nošnji koje su prešle u “drugu egzistenciju” jačaju funkcije poput regionalne, lokalne i nacionalne te obredne, a javljaju se i neke nove, recimo reprezentativna, funkcija isticanja vrijednosti tradicije, funkcija stvaranja kohezije na razini lokalne zajednice, zabavna i dr.

Paralelno postojanje dvaju obrazaca odijevanja govori o procesima koji dovode u sve veći raskorak životnu stvarnost s prihvaćenim koncepcijama o tradicijskom seljačkom načinu života. Bogatyrev u svome legendarnome radu “The Functions of Folk Costume in Moravian Slovakia” smatra da generalnu funkciju odjeće određenoga kraja ili zajednice možemo označiti pojmom “naša nošnja”. Taj je pojam blizak značenju koji ima regionalna funkcija, ali je njegov sadržaj širi, jer izražava i jaku emocionalnost. “Naša nošnja” bliska je pojedinim članovima zajednice na isti način na koji im je bliska i sama zajednica. Emocionalan odnos usko povezan s pojmom “naša nošnja” bit će različit u različitim povijesnim razdobljima i u različitim slojevima društva. “Samo oni dijelovi odjeće koji pokazuju tendenciju da bar u nekim svojim pojedinostima ostanu nepromijenjeni... osjećaju se kao nerazdvojni element zajednice” (Bogatyrev 1971: 97). Odjeću koja je podvrgnuta brzim promjenama mode, upravo zbog brzine tih promjena, zajednica ne može osjećati kao sebi blisku.

Ono što zasad možemo utvrditi jest da nošnja *Hrvatica* pripada ovom drugom, reprezentativnom tipu nošnje, ali i dalje ne znamo je li ona ukrašena starinskim ukrasom karakterističnim za taj dio Posavine kako je to tražila Seljačka sloga ili je ukras zajedno s nazivom *Hrvatica* preuzet s naslovnice istoimenoga časopisa, a da se ne zna njegovo podrijetlo?

“HRVATICA: ČASOPIS ZA ŽENU I DOM”

Časopis “Hrvatica” pokrenula je Marija Jurić Zagorka 1939. godine kako sama kaže da:

“...bude posrednikom između svih hrvatskih žena u obitelji, u zvanju, u radu, na javnom i na domaćem ognjištu, da ih sve približi kako bi one međusobno izmijenile

8 Na paralelnu egzistenciju folkloru i folklorizma već je 1988. ukazala hrvatska etnologinja Maja Povrzanović opisujući pokladne običaje u Turčišću (Povrzanović 1998.). Tom se problematikom bavi i Naila Ceribašić istražujući povijest i etnografiju javnih prakti narodne glazbe u Hrvatskoj pri čemu kritički preispituje pojmove izvornosti (Ceribašić 2003.).

misli, upoznale svoje velike sposobnosti, okupile sve svoje snage i znanje u korist sebi i narodu našem, učinila sam sve da mi to uspije, pa sam se zato odrekla svake materijalne napasti pružajući list uz cijenu, koja pokriva samo troškove izdavanja.” (Jurić Zagorka 1939: 5)

Kroz različite rubrike u časopisu ona je ukazivala na doprinos i važnost žena u nacionalnim borbama tijekom povijesti, zalagala se za njihovo obrazovanje i borbu za ravnopravnost. Časopis je u svakom broju donosio i priloge o radu različitih ženskih udruga poput onih koje je osnovala Marija Radić, žena Stjepana Radića. Radi se o Ženskoj organizaciji Hrvatske seljačke stranke osnovane 1927. i gospojinskoga društva Hrvatsko srce koje je započelo radom 1936. godine.

Osim navedenih tema u “Hrvatici” možemo pronaći romane i autobiografiju pod nazivom “Tko ste vi?” Časopis je bio vrlo interaktivan, redovito su se objavljivala pisma čitateljica, a Zagorka je koristila nagradne natječaje i ankete kao oruđe za ostvarenje svojih ciljeva. “Hrvatica” obiluje i savjetima za održavanje kućanstva, odgoj, njegu tijela i sl. Velika se pažnja posvećivala i narodnom stvaralaštvu osobito tekstilu:

“Seljanka je prvak u čuvanju narodne seljačke kulture... U bojama i uzorcima koje ona uzima odrazuje se sva narodna poezija. U šarama i bojama, koje nalazimo u vezivu seljakinje možemo pročitati i najintimnije kuteve duše naroda. Sve se može izgubiti, ali ono, što je ona svojom iglom ovjekovječila, ostaje neprolazno za vjekove... Kad čovjek dodje u Etnografski muzej, svuda dominiraju ta djela naše seljakinje; koje su jače od ocjelnih tvrdjava. Ove se dadu srušiti topovima dok u vezu dalje živi čitav narodni život.” (Jurić Zagorka 1939: 4 (21))

Časopis je imao oko 8.000 pretplatnica, a izlazio je s crvenom i plavom naslovnicom. U slučajevima kada čitateljice nije zanimala moda, cijena je bila nešto niža. “Hrvatica” s modnim priložima bila je plave boje i upravo je ona privukla moju pažnju. Modni je prilog, među ostalim, sadržavao: “najljepše i najukusnije ornamente iz prebogatice riznice naše domaće narodne umjetnosti, koja se prekrasno primjenjuje na najmodernije uređaje kuće, kao i na garderobu.” (Jurić Zagorka 1940: 1)

Modne je priloge uređivala akademska slikarica Zdenka Sertić,⁹ koja je u to vrijeme bila zaposlena u Etnografskome muzeju u Zagrebu. Njezini su prilozi trebali nadahnjivati čitateljice da suvremenu odjeću i kućni tekstil ukrašavaju folklornim motivima, koji su preuzeti s muzejske građe, što je vidljivo po potpisima ispod slika i nacрта. U nekolicini tekstova koje je objavila u časopisu, Zdenka Sertić se osvrće na važnost žena u širenju narodnoga duha upravo preko ručnoga rada te kritizira nepriznavanje veza kao umjetničkoga izražavanja. (Sertić 1940: 2 (6-7))

9 “Nadalje javljamo, da nam je uspjelo predobiti urednikom priloga za ručni rad odličnog stručnjaka na tom polju, gdje. prof. Zdenku Sertić, koja je stekla priznanje i ugled u inozemstvu. Veliki inozemni listovi donose u svojim rubrikama i predlošcima ručnoga rada umjetničke kreacije gdje. prof. Z. Sertić. Ona za svoje kreacije traži inspiraciju u našoj bogatoj narodnoj ornamentici, i tako ju prenosi svijetom. A ove kreacije dolaze k nama u modnim listovima kao prva moda, i ne slutimo, da su sve to naši motivi i umjetnine naše umjetnice. Mi ćemo pružiti našim predplatnicama naše iz – prve ruke” (Jurić Zagorka 1939: 7).

Tekst Zdenke Sertić o brezovičkoj nošnji objavljen je u zadnjem broju “Hrvice” iz 1939. U siječnju 1940. “Hrvice” se pojavljuje s naslovnicom na kojoj je motiv za čijim podrijetlom tragamo. O brezovičkoj nošnji kaže kako je vrlo lijepa i profinjena te da je u usporedbi s posavskom i slavonskom nepravедno zanemarena (Sertić 1939: 2 (402)). Taj me je komentar ponukao da fokus s posavskoga tekstila usmjerim na onaj s područja Brezovice i južnije. Prethodno sam već pretraživala baze programa M+ + koji koristimo za dokumentiranje muzejske građe. Tekstilna građa s područja Posavine ujedno je i najbrojnija u Muzeju, a datira od sredine 19. do početka 21. st. No, nigdje se u pretrazi građe do Drugoga svjetskog rata nije pojavljivao motiv *Hrvice*. Kad sam novom pretragom građe taj motiv konačno pronašla na ručniku i nošnjama iz Brezovice, kao i na pregači iz Kupčine, bila sam ushićena otkrićem, sretna što sam pronašla odgovor na pitanje odakle potječe taj ukras (Sl. 6., 7. i 8.).

Zadovoljstvo mi je izazvala i činjenica što je časopis, koji je izlazio samo dvije godine, a uređivala ga je prva hrvatska novinarka, koja se u svome životu borila protiv niza predrasuda i čije je stvaralaštvo, premda prihvaćeno od širokih slojeva, bilo izloženo kritikama različitih “autoriteta”, postigao takav neočekivani uspjeh da i danas postoji nošnja s njegovim imenom.

ORNAMENT, IDENTITET I TRADICIJA

Motiv *Hrvice* geometrijski je ukras u kojem je kvadrat koso položen te podijeljen središnjom osi na dva trokuta unutar kojih su izvedeni rombovi. Kvadrat je s vanjske strane okružen trokutima. Romboidni oblici i trokuti najčešći su elementi ukrasa koji se izvode tkalačkim tehnikama. Ono što prvo upada u oči, kad se uspoređuje tkani tekstil iz različitih kultura, jest njihova sličnost. Mnogi stručnjaci smatraju da sama tehnika nameće određene obrasce pa da zato tkani ukrasi na različitim stranama svijeta pokazuju podudarnosti. Dok se motiv ili uzorak sastoji od pojedinačnih elemenata (romb, trokut, krug i sl.) koji su složeni u karakterističnu cjelinu, dizajn podrazumijeva i odnos popunjenih i neukrašenih dijelova tekstila, kompoziciju svih iskorištenih ornamenta koji određenom predmetu u konačnici daju stilsku prepoznatljivost. Naravno, i kolorit ukrasa ima značajnu ulogu. Razlika između uzorka i dizajna može se donekle svesti na odnos strukture i sadržaja, pa iako su na predmetima rabljeni isti motivi, oni ne moraju biti postavljeni na isti način. Stoga će tekstil s istim elementima neka zajednica prepoznati kao svoj, dok će drugima on biti stran.

Kad se uspoređuju brezovička, kupinečka i posavska nošnja ukrašene istim motivom, odmah se vidi različita interpretacija toga ukrasa (Sl. 9.). Na nošnji iz Brezovice i Kupinca on se pojavljivao u crnoj ili crvenoj varijanti, ponekad ukrašen žutim i zelenim nitima u skladu s prilikama i dobi žene, dok je u posavskoj varijanti on uvijek crven, ponekad s dodatkom crne.¹⁰ Osim toga, sam je motiv krupniji na posavskoj nošnji.

10 Dok je odjeća u svakodnevnoj uporabi, dobna i statusna funkcija više su izražene, što u ovom slučaju govori o većoj starini brezovičke nošnje s tim ornamentom. Crvene varijante su za mlade žene i svečane zgode, dok crnu nose starije ili osobe u žalosti. Kod posavske *Hrvice* taj motiv ima ponajprije nacionalno, regionalno i lokalno značenje svojstveno reprezentativnoj odjeći koja je prešla u “drugu egzistenciju” te se koristi za nastupe i zgode nacionalnoga i vjerskoga karaktera.

Starinski su ukrasi u pravilu bili sitniji, tako da i veličina ornamenta sugerira da je on poslije apliciran na posavsku nošnju. Uz motiv *Hrvatice* na toj se nošnji ponekad javljaju i drugi, manji geometrijski ukrasi karakteristični za Posavinu. (Sl. 10.) Brezovička je nošnja pak ukrašena gusto utkanim prugama što nije tipično za Posavinu.

Zanimljivo je da Anđelka Vidović, stručna voditeljica u Zavičajnom muzeju Donja Kupčina, prepoznaje taj motiv kao “naš”, dok joj naziv *Hrvatica* nije poznat, kao ni naziv za taj ukras u njihovu kraju. Ako je postojao naziv za taj motiv u nošnji s područja Brezovice i Kupinca, ja ga nisam pronašla u relevantnoj literaturi i muzejskim podacima. U prošlosti su tkalje i vezilje davale nazive svojem stvaralaštvu prema vrsti veza, tkanja ili motivu kojim se platno ukrašavalo. Učiteljica Milka Štampfel zabilježila je početkom 20. st. različite nazive za tkane i vezene uzorke koje je čula od seljanki iz Posavine. Ti nazivi svjedoče o povezanosti s fizičkim okruženjem poput primjerice: “na pjevčevu rožu”, “roža na žabe”, “na konjsko kopito”, “roža na zubeke”, “snizala” “skofrčci”, “grbava roža”, “ognjilača”, “roža na vagane”, “stokljuke”, “povojce”, “rezana roža”, “na pužeke” i dr. (Štampfel 1919.). Već po nazivu za ornament *Hrvatica* vidimo da on pripada drugoj razini, odnosi se na društvenu sferu, a ne prirodnu.

Neke su žene bile vještije od drugih u stvaranju uzoraka koje su onda prodavale ili posuđivale. Takvi su se motivi rijetko kad koristili nepromijenjeni, u prenošenju se uvijek nešto izostavilo ili dodalo prema osobnome ukusu pa je teško naći baš jednake peče, *poculice* ili nošnje, premda su na njima izvedeni isti motivi. Zato s velikom sigurnošću možemo utvrditi s koje je brezovičke nošnje preuzet uzorak za naslovnicu, jer je i na muzejskim primjercima taj motiv uvijek drugačije uklopljen u cjelinu. (Sl. 11.) Kod različitih posavskih *Hrvatica* također su vidljive razlike u izvedbi, koje se mogu pripisati tkalačkoj vještini i kvaliteti rabljenoga materijala. Nošnja s naslovnice (inv. br. 5148a-b) podrijetlom iz Brezovice otkupljena je za Muzej 1926. godine u vrijeme sajma na Kaptolu u Zagrebu, što znači da je vjerojatno već pred Prvi svjetski rat takva odjeća bila izvan svakodnevnice uporabe.¹¹

Inspiracija za uzorke tražila se posvuda, motivi su se preslikavali s odjeće stanovništva susjednih i udaljenijih sela¹² ili su se koristili ornamenta izvedeni na drugim materijalima. Tako je ostalo zabilježeno da su žene po uzorke odlazile soboslikarima, preslikavale ih ispred trgovina sa zavjesa (Ibid.), no ipak su najviše traga u ukrašavanju folklornoga tekstila ostavili uzorci ukrasa objavljavani u modnim priložima domaćega i stranoga tiska. Preuzimanjem iz časopisa, motiv *Hrvatice* biva dekontekstualiziran iz brezovičke nošnje, da bi se rekontekstualizirao u posavskoj, gdje je dobio sasvim novo “političko” značenje u skladu s nazivom i ulogom nošnje u tadašnjem društveno-političkom kontekstu. Veza između nošnje i naziva časopisa vjerojatno se izgubila u godinama poslije Drugoga svjetskog rata.

11 “U selima preko Save, u kraju od Hrvatskog Leskovca preko Stupnika i Demerja do Odre i Brezovice prevladao je suvremeni način odijevanja. Pojedine starinske primjerke uspjelo je pravovremeno nabaviti za ovaj muzej. Već pred trideset godina ovi su predmeti manje više bili izvan upotrebe, a potjecali su još iz vremena, kad je nakon Prvog svjetskog rata u ovom kraju starinska nošnja počela naglo propadati.” (Gušić 1955: 29).

12 Milka Štampfel piše kako su posavske žene odlazile u udaljena moslavačka sela po inspiraciju (Štampfel 1919.).

Pod terminom tradicija najčešće podrazumijevamo radnje i predmete koji su relativno nepromijenjeni naslijeđeni od prethodnih generacija. U etnologiji / kulturnoj antropologiji riječ se koristi za običaje, vjerovanja, različite vrijednosti, znanja i vještine te obrasce ponašanja koji se u određenoj sredini prenose putem socijalizacijskih procesa, odnosno s jednoga naraštaja na drugi. No, valja upozoriti da tradicija nije kruta i nepromjenjiva te da i ona posjeduje potencijal da se mijenja, dijelom i zato što je prenose pojedinci. Promjene koje se događaju mogu biti na svjesnoj ili nesvjesnoj razini, odvijati se sporo i postupno s malim izmjenama ili se odigrati naglo unoseći sasvim nove elemente i obrasce u postojeći poredak.

Prema Eriku Hobsbawnu postoje dvije vrste tradicija:

“‘Tradicije’ koje su izmišljene, konstruirane i formalno utemeljene, kao i one koje se pojavljuju na manje uočljiv način u nekom kratkom razdoblju (primjerice, unutar nekoliko godina) i uspostavljaju se velikom brzinom... ‘Izmišljena tradicija’ označava skupinu praksi ritualne ili simboličke prirode, kojima u načelu upravljaju javno ili prešutno prihvaćena pravila, a čiji je cilj ponavljanjem usaditi određene vrijednosti i norme.” (Hobsbawm 2006: 139)

Premda “izmišljene tradicije”¹³ mogu izgledati problematično i smatrati se “neautentičnim”, one nam služe kao simbolički instrument u konstruiranju i rekonstruiranju suvremene kulture. “Izmišljene tradicije” često se vežu uz nacionalni diskurs i potrebu za isticanjem regionalnoga i nacionalnoga identiteta. U kontekstu izrade tekstila one osiguravaju kontinuitet izrade i uporabe tradicijski izrađivane odjeće. Tradicija se tijekom vremena mijenjala na principu fleksibilnosti i selektivnosti, što znači da stvaranje predmeta, različitih od starinskih, nije potpuno proizvoljno, već u skladu s onime što se smatra kulturno prihvatljivim. Prema tome, novi “tradicijski” predmet mora sadržavati određena “poželjna” i prepoznatljiva obilježja, da bi ga zajednica osjećala bliskim, jer će u suprotnom biti odbačen kao strani element koji se ne uklapa u postojeće karakteristične obrasce odijevanja.

Motiv *Hrvatice* mogao se lako prihvatiti i smatrati posavskim, jer je dovoljno podsjećao na tipične tkane motive u tome kraju. Premda se časopis čitao u cijeloj Hrvatskoj, nošnjia s takvim uzorkom i nazivom poznata je jedino u Posavini.

HRVATICA I FOLKLOR

Šezdesetih godina 20. st. javlja se probuđeni interes za folklor koji traje još i danas. U to doba aktivnost koja je bila svedena na lokalne i regionalne okvire ponovno oživljava. Smotre i festivali se obnavljaju, osnivaju se novi, a prati ih reaktiviranje i pojačana aktivnost seoskih grupa, sada pod imenom kulturna umjetnička društva (Sremac 1978: 109).

13 U tekstu koristim izraz “izmišljene tradicije” prema navedenome hrvatskom prijevodu citirane knjige, mada neki autori smatraju da bi primjerenije bilo govoriti o “izumljenim tradicijama”.

Proslava 100. godišnjice rođenja Stjepana Radića 1971. godine u Trebarjevu bila je obilježena tadašnjim političkim trenutkom u Hrvatskoj. Demokratski pokret koji je nastao i razvijao se u Hrvatskoj između 1966. i 1971. godine obično se naziva “Hrvatsko proljeće” (Tripalo 1991.). Njegov je cilj bio provesti korjenite političke i ekonomske reforme. Nezadovoljstvo postojećim sustavom preraslo je u otpor pa su pripadnici pokreta iz vlasti svoju djelatnost temeljili na raspoloženju naroda i njegovu protivljenju zatamljivanju hrvatskih nacionalnih osjećaja; nezadovoljstvu inteligencije ograničavanjem sloboda i ljudskih prava; protestima radnika u vezi s ekonomskim i društvenim položajem (Ibid.: 18).

O pripremama za proslavu i samom događaju najviše sam doznala od Stjepana Ščrbaka.¹⁴ U cijeloj župi Martinska Ves tom je prilikom izrađeno 85 kompleta nošnji. Tijekom vremena nošnja je neprestano doživljavala promjene, a zadnji oblik koji je imala prije napuštanja poprilično se razlikovao od onoga s konca 19. st. Ideja je bila da na proslavi svi sudionici budu obučeni u narodne nošnje, ali pitanje je bilo u koji tip narodne nošnje? Većina žena počela je izrađivati nošnje kakve su se nosile pedesetih i početkom šezdesetih godina 20. st. Ščrbak za te nošnje kaže da su cvjetovi na njima *ko pravi*,¹⁵ ali da on nije “autoritet” u selu. U njihovu poimanju lijepoga, novi način ukrašavanja mnogo im se više sviđao od staroga. Profesor Zagorec iz Siska, koji je tada bio u organizaciji proslave, utvrdio je da ovaj način ukrašavanja nošnji nije “originalno njihov”, pa su sve morali mijenjati. Za tu priliku nošnja je obnovljena po uzoru na stariji tip odjeće ovoga kraja, koji opisuje Kata JajncEROVA u Monografiji o Trebarjevu. Fotografije iz Monografije koje prikazuju mlađe žene u svečanoj nošnji toga vremena¹⁶ poslužile su kao inspiracija za izradu novih kompleta.

Iz razgovora s profesorom Zagorcem doznala sam koji su ga razlozi naveli da se ide u rekonstrukciju starijega tipa nošnje. On je smatrao da je starija nošnja izvorna, osim toga, sama ideja proslave bila je da svi sudionici programa budu odjeveni u nošnju iz Radićeva vremena. U proljeće, kada je počeo obilaziti kuće da vidi koliko je toga napravljeno, učinilo mu se da neće biti dovoljno vremena za ukrašavanje nošnje vezi-laćkim tehnikama. Kako je *prebor* starija i brža tehnika ukrašavanja, smatrao je da će brže i vjernije obnoviti nošnju budu li se pridržavali starinskih obrazaca (Brenko 1994.).

14 Ščrbak je u to vrijeme bio odbornik mjesne zajednice. Proslava se trebala održati u lipnju. Poticaj za njezino ostvarenje dolazio je od nekih članova tadašnjega hrvatskog političkog rukovodstva. Kako su u selu bila samo dva člana SK, sama partija nije mogla preuzeti organizaciju. Ščrbak se sjećao kako su se svi bojali te proslave, ali kada je predsjednik Socijalističkoga saveza Hrvatske potpisao zahtjev, počele su ubrzane pripreme. Proslava se financirala dobrovoljnim prilozima. Za tu priliku izrađeni su bedževi sa slikama braće Radića, kao i portreti Savke Dabčević i Mike Tripala. Sve slike, fotografije, bedževi i zastavice poslije proslave bili su zaplijenjeni i uništeni, a organizatori smijenjeni sa svojih položaja.

15 To je odjeća koja se sastoji od švabice ili bluze, *rubače* i *zaslena*, koji su ukrašeni *plosnim* vezom, pomoću raznobojnih svilenih niti konca. Motiv ukrasa su velike cvjetne grane, koje prekrivaju gotovo cijelu površinu *zaslena*, široki donji rub uz zadnje četiri pole *rubače* te rukave i dio uz prsni raspor na *švabici*. Uz rubove odjevnih predmeta prišiveni su ukrasi izrađeni na šivaćem stroju tehnikom *štikanja*. Za mlađe žene i djevojke u ukrasu prevladava crvena boja, a u nošnji za žene srednje dobi tonovi žute, ljubičaste, plave, zelene, zagasito crvene, narančaste i bijele boje. Od nakita pristaju dukati, a na nogama cipele. Uz taj tip nošnje, također se veže osjećaj pripadnosti, ali za stariji tip Ščrbak kaže da je “originalniji”.

16 Ukraas je izveden prebornom tkalačkom tehnikom, pomoću pamučnoga konca, vune ili svile crvenom i crnom bojom. Na tim nošnjama ukras je geometrijski ili geometriziran vegetabilni.

Neke od obnovljenih nošnji bile su *Hrvatice*. Rekonstrukcija nošnji 1971. godine u izravnoj je vezi s političkim prilikama u Hrvatskoj te godine. Dominantna funkcija te nošnje postaje obilježavanje nacionalne pripadnosti, čemu u prilog govori već spomenuti motiv po kojem cijela nošnja nosi ime *Hrvatica*. U određenim momentima hrvatske povijesti, nošnja je predstavljala simbol kojega su isticali različiti slojevi hrvatskoga društva, izražavajući na taj način svoje nacionalne osjećaje. U vremenima kada su nošnju ili pojedine njezine dijelove nosili ili isticali svi slojevi hrvatskoga društva, ona je imala i integrativnu funkciju (Ilirci, uloga nošnje u kraljevini SHS). U događanjima 1971. godine nošnja je također imala i integrativnu ulogu. Uz nacionalnu i integrativnu javlja se i funkcija isticanja vrijednosti tradicije i reprezentativna funkcija.

Početak 1990-ih godina dogodile su se dramatične promjene u Hrvatskoj: prelazak na višestranačku demokraciju, izlazak iz jugoslavenske federacije, Domovinski rat i uspostava samostalne države. Značenja koja je *Hrvatica* imala 1971. godine bila su značajna i 1991., a i danas se njome izražava identitet u selima Marinske Vesi i Trebarjeva, kao i Dubrovčaka Lijeveg i Topolja. Budući da zajednica upravo *Hrvaticu* predlaže za zaštitu, znači da ju uz nju veže jak emotivni odnos. Njezin nastanak i obnova mogu zahvaliti tkalačkome umijeću koje se u ovome području održalo do današnjih dana. Zato sugestija, da treba štititi umijeće, a ne nošnju ili motiv, koju smo dobili od strane nekih članova Povjerenstva za nematerijalnu kulturnu baštinu, izgleda opravdana. S druge strane, upravo motiv i njegov naziv *Hrvatica* najviše doprinose popularnosti te nošnje. Prema suvremenim shvaćanjima nematerijalne kulturne baštine, ona se može smatrati baštinom samo ako ju zajednica, grupa ili pojedinci koji je stvaraju, održavaju i prenose, prepoznaju kao takvu. Osim toga, nematerijalna kulturna baština ne daje povoda pitanjima jesu li određene prakse specifične za neku kulturu. Ona doprinosi društvenoj koheziji, potičući osjećaj identiteta i odgovornosti koji pojedincima pomaže da se osjećaju dijelom jedne ili više zajednica kao i društva u cjelini. Zato činjenica da motiv kojim je ukrašena njihova omiljena nošnja nije podrijetlom iz Posavine ne predstavlja problem. Također se može postaviti pitanje: Bi li zajednica tu nošnju i uzorak smatrala manje svojim ako bi se oni izrađivali izvan njihova kraja ili u drugoj tehnici?

O snazi toga motiva govori i vijest da je Jasminka Luketić Domitrović iz Siska, a rodom iz Slavonije, izradila božićnu kuglicu i pisanicu s motivom *Hrvatice*, koji se sada doživljava tipično posavskim pa ti ukrasni predmeti postižu veliku popularnost u Posavini.¹⁷ Također valja spomenuti masku za lice pod nazivom “Hrvatica – Dubravčica”, koju je na natječaj pod nazivom “Masku nosim, njome se ponosim” u organizaciji Posudionice i radionica narodnih nošnji prijavila Marica Klak iz Dubrovčaka Lijeveg. Maska je tom prilikom bila jedna od nagrađenih (Sl. 12.).

Shvaćanja kustosa i drugih stručnjaka o folklornome tekstilu razlikuju se od značenja koje im pripisuju njegovi stvaratelji. Kustosi ukrase najčešće tretiraju kao repozitorij

17 Kuglice imaju oznaku zaštićenoga autorskog dizajna i naziva. Kako je autorica izjavila, ideju je dobila dok je gledala folklorno društvo iz Martinske Vesi. Folkloršašice su joj objasnile da nošnju zovu *Hrvatica*, da potječe iz vremena braće Radić, koji su rodom iz Trebarjeva, a željeli su da se na njihove skupove dolazi u narodnim nošnjama. Za tu je tvrdnju, prema svome iskazu, dobila potvrdu i u Gradskome muzeju u Sisku <https://lokalni.vecernji.hr/gradovi/originalni-blagdanski-suvenir-svi-zele-imati-kuglicu-hrvaticu-6969-lokalni.vecernji.hr> (pristup 20. rujna 2021.).

za kulturnu baštinu, izraz lokalnoga stila ili pomoću njih utvrđuju pripadnost kulturnim zonama. U razgovoru s tkaljama postaje jasno da njima tradicija predstavlja samo ishodište te da su one uz naslijeđene lokalne prakse istovremeno prihvaćale i različite utjecaje “izvana”. Međusobnom razmjenom ili drugim oblicima prenošenja isti se obrasci ukrašavanja pojavljuju u različitim lokacijama na širem području. Upravo su najkreativnije i najvještije osobe bile najznačajnije za prenošenje tradicije. Dok kustosi stilske inovacije najčešće doživljavaju kao nešto “neautentično”, za njihove stvaraocice one imaju pozitivne konotacije povezane sa željom prema eksperimentiranju, visokim stupnjem poznavanja tehničkih vještina te sviješću o vrijednosti takva rada. Sve to doprinosi njihovu uvažavanju i statusu u zajednici. One stvaraju i oblikuju lokalno razumijevanje baštine i identiteta nastavljajući poznate prakse, kreativno rabeći materijale, tehnike, ornamente i estetske vrijednosti. Za njih je baština dinamična kulturna proizvodnja koja povezuje prošlost i sadašnjost (Kirshenblatt-Gimblett 1995.; Buchczyk 2014: 335).

ZAKLJUČAK

Ovim je istraživanjem pokazano da se stariji tip posavske nošnje počeo ukrašavati motivom poznatim pod nazivom *Hrvatica* najranije 1940-ih godina. Riječ je o reprezentativnoj nošnji koja se formirala pod utjecajem Seljačke sloge. Također je utvrđeno da je taj uzorak preuzet iz časopisa “Hrvatica” koji je Marija Jurić Zagorka pokrenula 1939. godine. Od 1940. on izlazi s naslovnicom na kojoj se pojavljuje upravo taj motiv. Naslovnicu je dizajnirala Zdenka Sertić, koja je u EMZ-u radila kao slikarica. Budući da je u časopisu “Hrvatica” ona uređivala rubriku za ručni rad, koristeći za inspiraciju muzejski materijal, otkrivena je i nošnja s koje je preuzet nacrt ukrasa. Daljnja je potraga pokazala da taj motiv ne postoji na starijoj građi iz Posavine, ali se javlja na tekstilu s konca 19. st. na području Brezovice i Kupinca. Zasad ne znamo je li tada imao, i ako je imao, kako je glasio njegov lokalni naziv te je li se uz njega vezalo neko drugo značenje osim estetskoga. Dekontekstualizacijom iz brezovičke i kupinečke nošnje te rekontestualizacijom u posavskoj, ukras i nošnja dobivaju naziv *Hrvatica*, a ukras se prilagođava posavskom tipu nošnje. Zbog toga naziva i novoga konteksta, nošnja izaziva snažne osjećaje identiteta dobivajući time novu simboliku. Vjerojatno je prvi put izvedena povodom nekoga događaja nacionalnoga ili regionalnoga karaktera koji se veže uz braću Radić. Sa sigurnošću je potvrđeno da je prilikom obilježavanja 100. godišnjice rođenja Stjepana Radića 1971. u selima župe Martinska Ves izvedena ili rekonstruirana i ta nošnja. Zbog naziva i političkoga trenutka *Hrvatica* tada postaje popularna i omiljena, a danas se možda još i više tako doživljava. Tomu u prilog govore i nastojanja da se upravo nju uvrsti u Registar kulturnih dobara RH. Iz navedenoga je razvidno kako je nošnja *Hrvatica* oblikovala tradiciju župe Martinska Ves u skladu s društveno-političkim okolnostima i aktualnim previranjima počevši od konca 19. st. i vremena u kojemu započinje djelovanje Antuna i Stjepana Radića, preko razdoblja između dvaju svjetskih ratova, Hrvatskoga proljeća pa sve do danas.

LITERATURA I IZVORI:

- BENEŠ, Bohuslav. 1982. "Folklorizam u Čehoslovačkoj". *Narodna umjetnost* 19: 129-139.
- BOGATYREV, Petr. 1971. *The Functions of Folk Costumes in Moravian Slovakia*. Mouton, Paris-The Hague.
- BONIFACIĆ, Vjera. 1995./1996. "Antun Radić and Ethnological Research of Clothing and Textiles in Croatia: 1896 to 1919". *Studia ethnologica Croatica* 7/8: 161-179.
- BRENKO, Aida. 1994. "O modi i narodnoj nošnji". U: *Zagrebačke uspomene. Etnografske slike grada*. Zagreb: Etnografski muzej, str. 21-35.
- BRENKO, Aida. 1996. *Funkcije narodne nošnji Hrvatske Posavine*. Zagreb, rukopis, magistrski rad, Filozofski fakultet.
- BUŠIĆ, Katarina. 2016. "Narodne nošnje u kulturnim praksama 19. i 20. st. - od uporabnog do simboličnog". *Smotre folklor i simboli identiteta*. Bušić, Katarina i Matija Dronjić ur. Zagreb: Etnografski muzej, str. 55-150.
- BUCHCZYK, Magdalena. 2014. "To Weave Or Not To Weave: Vernacular Textiles and Historical Change in Romania". *Textile* 12: 328-345, DOI: 10.2752/175183514X14156359536980.
- CERIBAŠIĆ, Naila. 2003. *Hrvatsko, seljačko, starinsko i domaće: Povijest i etnografija javne prakse narodne glazbe u Hrvatskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- CVETKOVIĆ-CEVEK, Ivan. 1995. "Narodni život i običaji Trebaraca". U: *Radićevo Trebarjevo, povijest / život / običaji*. Sisak: Centar za kulturu "Vladimir Nazor", str. 67-138.
- KIRSHENBLATT-GIMBLETT, Barbara. 1995. "Theorising Heritage". *Ethnomusicology* 39/3: 367-80.
- LEČEK, Suzana. 2009. "Seljačka sloga i oblikovanje kulturno-nacionalnog identiteta u Lici između dvaju svjetskih ratova". U: *Identitet Like: korijeni i razvitak*. Željko Holjevac ur. Zagreb, Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, str. 563-586.
- LEČEK Suzana i Tihana PETROVIĆ LEŠ. 2010. *Znanost i svjetonazor. Etnologija i prosvjetna politika Banovine Hrvatske 1939. – 1941*. Zagreb: Srednja Europa, Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje.
- GUŠIĆ, Marijana. 1955. *Tumač izložene građe*. Zagreb: Etnografski muzej.
- HERCEG, Rudolf. 1940. "Idejno čistilište hrvatskog i razsadište svjetskog seljačkog pokreta". *Seljačka sloga*. Zagreb: Seljačka sloga.
- HOBBSAWM, Eric. 2006. "Izmišljanje tradicije". U: *Kultura pamćenja i historija*. Brkljačić Maja i Sandra Prlenda ur. Zagreb: Tehnička knjiga, str. 139-150.
- JAJNČEROVA, Kata. 1898. "Trebarjevo: Narodni život i običaji". *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* 3, Zagreb: JAZU.
- JURIĆ ZAGORKA, Marija. 1939. *Hrvatica – časopis za ženu i dom*. Zagreb. God. I. (1-12), <http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=23ec3af4-8916-49fe-839c-8eca24fa4432> (pristup 14.6.2021.).

- JURIĆ ZAGORKA, Marija. 1940. *Hrvatica – časopis za ženu i dom*. Zagreb. God. II. (1-12), <http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=23ec3af4-8916-49fe-839c-8eca24fa4432> (pristup 14.6.2021.).
- POVRZANOVIĆ, Maja. 1988. “Pokladni običaji u Turčišću danas: paralelne egzistencije folklora”. *Narodna umjetnost* 25: 15-66.
- PROŠIĆ-DVORNIĆ, Mirjana. 2006. *Odevanje u Beogradu u XIX i početkom XX veka*. Beograd: Stubovi kulture.
- RADAUŠ-RIBARIĆ, Jelka. 1974. *Narodne nošnje Hrvatske*. Zagreb: Spektar.
- RADIĆ-TOMIN, Ivan. 1995. “Trebarjevo, kolijevka braće Radića”. U: *Radićevo Trebarjevo, povijest / život / običaji*. Sisak: Centar za kulturu “Vladimir Nazor”, str. 1-27.
- Rukopisna građa Milke Štanfelj, dokumentacija Etnografskoga muzeja.
- SERTIĆ, Zdenka. 1939. *Hrvatica – časopis za ženu i dom*. God. II. (1-12) <http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=23ec3af4-8916-49fe-839c-8eca24fa4432> (pristup 12.6.2021.).
- SERTIĆ, Zdenka. 1940. *Hrvatica – časopis za ženu i dom*. God. II. (1-12) <http://dnc.nsk.hr/journals/LibraryTitle.aspx?id=23ec3af4-8916-49fe-839c-8eca24fa4432> (pristup 12.6.2021.).
- SREMAC, Stjepan. 1978. “Smotre folklora nekad i danas”. *Narodna umjetnost* 15: 97-116.
- ŠIROLA, Božidar. 1931. “Martinska Ves”. *Narodna starina* 10: 124-137.
- ŠKARE, Stanko. 1946. “Proslava rođendana braće Radića u Trebarjevu Desnom”. *Seljačka sloga* br. 1-2. god. VIII. Zagreb: Seljačka sloga.
- TRIPALO, Miko. 1991. “Hrvatska 1971. - u povodu dvadesete obljetnice”. *Republika* 11/12: 17-26.